

סקירות ספרים וכתבי עת

דרכה של העברית החדשה מן הכתב אל הדיבור

✦ תמר סוברן

אילן אלדר

בדרך לעברית החדשה - ממנדלסון עד מנדלי

כרמל, 2014

עברית חדשה ממת?!

יפה עשה פרופסור אילן אלדר שבחר לספרו שיצא בשנת 2014 בהוצאת כרמל את כותרת-המשנה המצלצלת 'מנדלסון עד מנדלי'. הדמיון הצלילי בין שני השמות נעוץ בשם העברי 'מנחם' החבוי בשם משפחתו המגורמן של מבשר ההשכלה, משה מנדלסון, וגם בכינויי העממי-ידי של אבי ספרות התחייה שלום אברמוביץ - 'מנדלי מוכר ספרים'. יתר על כן, שני האישים משמשים עמודי תווך לטיעון ולתיאור שבספר, והם גם מסייעים למחבר להשמיע את קולו בוויכוח בשאלת ראשיתה של העברית החדשה.

בחלק ג של הספר (עמ' 171-198) מציג אלדר שלוש גישות בפולמוס המתמשך הזה¹. א. יש המרחיקים את תחילתה של 'העברית החדשה' אל מועד פרסומו של כתב העת החילוני הראשון של מנדלסון 'קוהלת מוסר', משמע אמצע המאה ה-18 (עמ' 171); ב. גישה אחרת מבליטה את ראשית הדיבור ואת מפעלות בן יהודה כנקודת התחלה של עברית חדשה בדיבור (עמ' 172); ג. גישה שלישית מציעה פשרה, ורואה שתי תחנות מוצא להופעתה של 'עברית חדשה': השכלת ברלין עם בשורת החילון שלה, וראשית תחיית הדיבור לקראת סוף המאה ה-19 (עמ' 173). לעומתם המחבר מציע אפשרות רביעית: 'למתוח את קו הגבול בין הישן לחדש בשנות השבעים והשמונים של המאה ה-19', זמן חילופי הדורות בין המשכילים הראשונים לבין מבשרי התחייה ובראשם שלום אברמוביץ ואחד העם.² בנקודה זו בזמן אלדר רואה את ההתנתקות הכפולה הן מן הלשון התלמודית והרבנית הן מן הלשון המקראית הנשגבת של דור המשכילים הראשון. עיקר טיעונו של אלדר לביסוס קביעתו זו נעוץ במודרניזציה המואצת: ב'ניתוק מן העבר המקראי וניתוץ המחיצות שבין רובדי הלשון השונים של העברית... התכת החומר הלשוני שנשאב מן המקורות הזנוחים עם המרכיב המקראי הוציאה, מחד גיסא, את העברית הפובליציסטית של העיתונות של שנות השבעים מגדר לשון-כתב גרידא

פרופ' תמר סוברן עומדת בראש בית הספר למדעי היהדות על שם חיים רוזנברג באוניברסיטת תל אביב. היא סמנטיקאית החוקרת את מנגנוני ההפשטה של הלשון, את קווי ההתפתחות של סגנונות העברית החדשה ואת מאפייני הלשון הפואטית. ספרה *שפה ומשמעות* (תשס"ו) זכה בפרס בהט לספר העיון הטוב. ספרה האחרון, *Relational Semantics and the Anatomy of Abstraction*, יצא לאור בניו יורק, 2014.

סקירות ספרים וכתבי עת

תמר סוברן: דרכה של העברית החדשה מן הכתב אל הדיבור
(על ספרו של אילן אלדר, בדרך לעברית החדשה - ממנדלסון עד מנדלי)

וקירבה אותו לסגנון של לשון דיבור; ומאידך גיסא, הלשון המותכת הרחיקה את לשון הסיפורת העברית מלשון גבוהה ונמצלת ועשתה אותה מתאימה יותר לתאר את חיי ההווה הגלותיים ולייצג דיבור אותנטי, וממילא הביאה אותה, או לפחות סייעה לה, להיעשות כאילו היא לשון חיה וטבעית (עמ' 175). טיעונו של אלדר הוא טיעון בלשני, המציע לראות את נקודות החיבור בין לשון הכתב ללשון הדיבור. קל להזדהות עם שתי קביעות שלו. האחת, 'שההרכבה והמזיגה הסגנונית בפרוזה הפובליציסטית הגיעה לשיאה במסות של אחד העם [---]. קובץ מאמריו "על פרשת דרכים" (תרנ"ה) מהווה נקודת מפנה בתולדות הסגנון של הפובליציסטית והמסאית' (עמ' 192); משכנעת גם קביעתו השנייה של אלדר הטוען ש'כל מאמציו של אליעזר בן יהודה להחיות את הדיבור העברי לא היו צולחים אלמלא מאמציו של מנדלי לפתוח בפני הפרוזה הסיפורית את מקורות הלשון הקדומים והמאוחרים ולהפעילם' (עמ' 186). אלדר נשען בקביעותיו אלה על אילנות גבוהים כדב סדן וביאליק.

שלוש הערות בעקבות אלדר

חלקו האחרון של ספרו של אלדר הוא המעניין והמעורר ביותר משאר פרקי הספר, הרצוף שמות ועובדות. לפני שאסקור את הפרקים הקודמים, המובילים את המחבר אל מסקנותיו אלה, אני מבקשת להעיר שלוש הערות על הקביעות החשובות הללו של אלדר:

1. ראשית, אתיחס לקביעתו בדבר לשונו של מנדלי, בעיקר לקביעה שהיא 'מתאימה יותר לתאר את חיי ההווה הגלותיים ולייצג דיבור אותנטי'. המחבר מסתייג ובוחר בהסגרים ומילים מתונות ומסתייגות כגון 'הביאה אותה, או לפחות סייעה לה, להיעשות כאילו היא לשון חיה'. מבלי להפחית כמלוא הנימה מתרומתו של מנדלי לעיצובה של לשון גיבורים המתקרבת לשון דיבור, אני מבקשת להצביע על הקשיים שבדרך.

הנה דוגמה מפרק כ"ז של **ספר הקבצנים** - שיחה שתרגם מנדלי עצמו מהמקור היידי. זו שיחה נזעמת ומתוחה בין פישקה, 'גיבור' הסיפור, ואשתו בתיה שממנה הוא מבקש להתגרש:

- בתיה! - אמרתי לאשתי, כשנתי[ני]חדתי עמה פעם אחת בבית, מכניע עצמי לפניך, ולגילוי דעתה בדבר הגט נתכו[ו]נתי. - למה, בתיה, תצעריני כך?
- תהא כפרתי, פישקא! - משיבה היא לי תשובה קצרה.

הקורא בן זמננו לא יבין את פשר תשובתה של בתיה ולא יקלוט את פעולת הדיבור שהמספר שם בפיה, פעולת דיבור שמשמעה קללה חמורה - 'הלוואי שתמות' בניסוח בן ימינו. המספר ממנה להסביר:

- הא למה?! - אמרתי לה כמתרעם - אני שלום ואת למלחמה. פישקא, את אומרת, תהא כפרתי! ולמה?

- אם להיות כפרה אין רצונך, ברור לך מיתה אחרת: מיתה משונה, מיתה חטופה! - אמרה בפנים נזעמים, נרתעת ממני לאחוריה.

מה שאולי היה טבעי ומוכר ביידיש, נשמע מוזר וחורק בעברית שבפי הגיבורים. הניסיון לברוא דפוס דיבור כמעט יש מאין הוא ניסיון מבורך, אולם הוא עדיין רחוק מרחק רב מלהיות לשון אותנטית, זו תצטרך להמתין עוד עשורים אחדים עד לתחיית הדיבור והתעשרותו.

2. אני רואה צורך לחזק את קביעתו של אלדר בדבר תרומתה המכריעה של הלשון הפובליציסטית של אחד העם לעיצוב הלשון העיונית בת ימינו. כל מי שכותב או קורא טקסט עיוני, כולל זה שאני כותבת כאן, יזהה בו את תרומת אחד העם לגיבושו של סגנון זה: תחביר חז"ל בעיקרו,

סקירות ספרים וכתבי עת

תמר סוברן: דרכה של העברית החדשה מן הכתב אל הדיבור
(על ספרו של א' אלדר, בדרך לעברית החדשה - ממנדלסון עד מנדלי)

מערכת זמנים פשוטה המתדמה למערכת של לשונות אירופה המודרניות, תבניות היגיון מקוריות משנאיות בצד ניביות מתונה. ומשום כך, כמי שמכשירה זה שנים עורכי לשון, אני מציעה לכל תלמידי העריכה שלי לקרוא שוב ושוב את מאמרי אחד העם כדי לחזק את זיקתם למה שממילא מהווה תשתית ומופת ללשון העיונית התקנית. עם זאת, השוואה בין מאמר של ביאליק למאמר של אחד העם מצביעה על טווח של אפשרויות בתוך דגם המופת הזה. המשורר הכותב פרודה מעשיר בדימויים ובציורים את הבסיס שהניח אחד העם, בסיס שממש אותנו עד עצם היום הזה. הנה דוגמה לכישרונו של ביאליק להפיח רוח שירה בפרודה מאמרנית בלי לוותר על הטיעון ההגיוני:

יש רואים את ל[י]מוד המשנה כ'בש', דמיונה בעיניהם כעולם מאובן ודומם.

[---] רק מי שלבו ער ועינו פקוחה ואזנו קשובה - הוא יגלה גם מתחת למסוות

המאובנים האלה את פני החיים המופלאים, הקדמונים, המסותרים מאחוריהם [---]

האין ריח השדה עולה מערוגות המשנה בסדר זרעים? האין שוקי ירושלים, מבואות צפורי וסמטאות טבריה על כל המונם ושאונו ועל כל מראות חייהם העתיקים מבצבצים ועולים לעיניכם מבין השיטין של מועד, נשים ונזיקין? האין לשמוע מבין טורי קדשים וטהרות קול פעמי כהנים זריזים וצעדי לויים משכימי קום בחפזם עם שחר אל ההיכל לעבודתם ולדוכנם? לא המשנה יבשה. יבשה נפשנו. ואם המשנה נראית כיבשה מבחוץ - לחה היא מבפנים. כך היא סגולתו המיוחדת, הלאומית, של סגנון ההלכה העברית: כבישה מוחלטת של יצר ההרגשה, ואפילו הרוממה והמשולהבת ביותר, והצנעתה העמוקה של זו בגופי מעשים זעירים ובממשים קטנים.

ח"נ ביאליק, משנה לעם, תרצ"ב

3. ואשר לראשית הדיבור ולמהפכת בן יהודה ולזיקה שלו לספרות הריאליסטית של הדור הקודם, חיזוק לטענתו של אלדר ימצא הקורא במסה החשובה של בנימין הרשב מתש"ס 'מסה על תחיית הלשון' בכתב העת **אלפיים** ובה עדויות רבות על דלותו של ראשית הדיבור. הרחבה של התיאור הזה נמצאת בספרו של הרשב משנת תשס"ח בהוצאת כרמל, **לשון בימי מהפכה: המהפכה היהודית המודרנית ותחיית הלשון העברית**. שניהם מוזכרים ברשימת ההפניות העשירה שבסוף ספרו של אלדר.

בדרך לעברית החדשה

ספרו של אלדר הוא נדבך נוסף במפעלו המתמשך המבקש לזהות את קווי צמיחתה של העברית מאז הלשון הרבנית של אשכנז. חלקיו הראשונים של הספר פורסים את יחסם של המשכילים בגרמניה וברוסיה הצארית אל העברית ואל אפשרויות הרחבתה ואת יחסם אל היידיש, אל הגרמנית ואל הרוסית. הקורא פוגש כאן את דעותיהם של משכילי גרמניה המוכרים: מנדלסון, ויזל ואנשי כתב העת **המאסף** ואת המוכרים פחות כגומפרץ או הדוקטור שנאבר מבאי ביתו של מנדלסון. ברוסיה הצארית פוגש הקורא את דעותיהם של רמא"ג, מאפו, ליליינבלום, מנדלי, יל"ג, סמולנסקין ורש"י פין.

משנפרס הרקע הנרחב הזה של דעות מגובות בציטוטים, המחבר עובר לתאר את מאפייניה של העברית ביצירות הספרות היפה בפרודה ובשירה ואת זיקתם למקרא של ויזל, גוטלבר, אד"ם הכהן, מיכ"ל ויל"ג, מאפו, ברוידס, צוויפל, וגם פרל וארטור מבקריה של החסידות. אלדר גואל מן השכחה בדיונו בצמיחתה של לשון הגות חילונית עיונית ובעיצוב הסגנון שהוא מכנה 'הסגנון המעורב' כותבים משכילים ידועים פחות כפאפנהיים, בריל והומברג, בצד שמות מוכרים כשלמה מימון ורנ"ק. אלדר מצביע על

החדירה ההדרגתית של חומרי לשון מאוחרים בכתביהם של סופרי 'המהלך החדש'. הוא משמיע את ביקורתם של אנשי מהלך זה על המשכילים הראשונים ועל זיקתם הקיצונית ללשון המקרא הפיוטית והנשגבת שיאה לשירה ולא תכשר לתיאורים פרזאיים של חיי ההווה. את שיאו של המהלך הזה רואה, כאמור, אלדר בתרומה הגאונית של מנדלי כשתרגם את יצירות הפרוזה שלו מידיש לעברית.³ ספרו של אלדר הוא בעל אופי למדני ומכיל ידע רב על מהלך חשוב ותקופה מכרעת בחיי העברית. הקורא בו מתוודע לאישים ולדעות ושומע את הדעות מצוטטות ממקור ראשון. להשלמת התמונה יש לקוות לספר המשך שיתאר את שינויי הלשון והתמורות שחלו בה דרך עיון בלשון של קטעי היצירות עצמן.

- 1 על הפולמוס הזה ראו בספר שערך חיים כהן, **250 שנות עברית חדשה**, הוצאת האקדמיה ללשון, תשס"ח, וכן את סקירתי על ספר זה שהתפרסמה ב**הד האולפן החדש**, 96, 2010, עמ' 106-112.
- 2 ואני הייתי מוסיפה לכאן גם את תרומתו של ביאליק כמשורר, מכנס, כאיש חינוך והגות וכעורך. וראו להלן הדגמה.
- 3 המבקש הרחבה בעניין תרומתו רבת הפנים של מנדלי ימצא אותה במאמר של דן מירון, 'ש"י אברמוביץ בין יידיש לעברית' בספר **עתות של שינוי** בערכית ג' נבו ואחרים, תשס"ח. המאמר נזכר ברשימת האזכורים הענפה שבסוף ספרו של אלדר. ראוי לעיין גם במאמר אחר של דן מירון שאינו נזכר ברשימה זו: 'המתווך בין הלשונות, המגשר בין העולמות', בחוברת של כתב העת **העברית** (לשעבר **לשונו לעם**) המוקדשת כולה למנדלי מוכר ספרים 'יוצר הנוסח' (**העברית**, מחזור נט, חוברת ג-ד, עמ' עמ' 109-121). וראויים להיזכר באותו עניין גם מאמריהם של ישראל ברטל, ברכה פישלר ואיריס פרוש בחוברת זו.

סקירות ספרים וכתבי עת

תמר סוברן: דרכה של העברית החדשה מן הכתב אל הדיבור
(על ספרו של א' אלדר, בדרך לעברית החדשה - ממנדלסון עד מנדלי)